

Utrikeshandel och ekonomisk tillväxt

GUNNAR ELIASSON

I vilken utsträckning har utrikeshandeln fungerat som motor i den svenska tillväxtprocessen? Det är en av de frågor som Lennart Ohlsson har undersökt i sin nyutkomna studie över utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige 1870—1966. Hans resultat diskuteras i denna artikel mot bakgrund av våra aktuella problem med betalningsbalansen.

Det är egentligen ett alltför välkänt faktum för att behöva understrykas ytterligare att det lokala välstånd och den materiella standard vi kunnat åtnjuta här i Sverige speciellt under efterkrigstiden i mycket stor utsträckning hänger samman med vår omfattande utrikeshandel. En fråga som däremot är värd betydligt mer uppmärksamhet än som hittills kommit den till del gäller vilka ekonomiska mekanismer som varit mest betydelsefulla och framför allt hur mycket av vår ekonomiska tillväxt, som kan föras tillbaka på just varuutbytet med omvärlden.

Drygt 20 procent av vår produktion går i dag på export. Ungefär lika mycket importerar. Fördelarna med en utrikeshandel av denna omfattning ligger naturligtvis främst på de möjligheter till specialisering i landets produktionsapparat och utnyttjande av de stordriftsfördelar som försäljning på de stora internationella marknaderna möjliggör. Baksidan är beroendet av utlandet. Den internationella konjunkturutvecklingen fortplantas relativt omedelbart till den svenska ekonomin. Ju mer specialiserad denna är till vissa varuområden — och denna specialisering blir naturligtvis mer markerad ju mindre landet är — desto hårdare slår dessa internationella konjunkturer på den inhemska utvecklingen.

Hur har utrikeshandeln påverkat vår ekonomiska utveckling?

Man kan utan svårighet teckna ned ett flertal mekanismer via vilka utrikeshandeln fungerat som en motor i ett lands interna tillväxtprocess.

Jag skall begränsa mig till tre av dem. Den första mekanismen är av mer kortsiktig natur. Under lågkonjunkturen kommer en ökad efterfrågan på våra företags exportmarknader att bidra till en samtidig direkt höjning av såväl export som produktion. Den förbättrade marknadssituationen för dessa företag innebär i sin tur en ökad efterfrågan hos underleverantörer i Sverige och indirekt genom ökade löneutbetalningar (i flera led) att den totala inhemska efterfrågan stiger. Vi får en kedjereaktion, som så småningom leder till att utnyttjandegraden av våra produktionsresurser (kapital, arbetskraft etc) höjs. Denna serie av reaktioner brukar bland ekonomer gå under beteckningen "multiplikator-mekanismen".

Under en högkonjunktur blir tillväxtkapaciteten å andra sidan i allra högsta grad beroende av att nya produktionsresurser kommer till. Första hälften av 1970 är ett bra exempel på ett sådant läge. Svensk exportindustri kan ej producera i den takt den kan sälja till fördelaktiga priser. En bidragande orsak till att detta kapacitetsbristläge uppnått ovanligt snabbt och att högkonjunkturrens kulminationsfas denna gång ser ut att bli ovanligt utdragen i tiden är sannolikt att kapacitetstillväxten i svensk industri under 60-talets andra hälft varit mindre expansiv. Man kan även för längre perioder än konjunkturcyklar särskilja perioder där produktionskapaciteten och tillgången på arbetskraft lagt hinder i vägen för att fullt utnyttja utrikeshandelns tillväxtbefrämjande möjligheter.

Just efterkrigstiden utgör — som vi skall se — ett exempel.

En väl balanserad utveckling av ett lands produktionskapacitet påverkar alltså ekonomins möjligheter att dra fördel av den förbättrade arbetsfördelning, som ett internationellt varuutbyte medför. Vi bygger ut våra produktionsresurser inom de näringar där vi kan hävda oss bäst i den internationella konkurrensen. Vilka faktorer, som möjliggjort produktionskapacitetens tillväxt, spelar för denna speciella fråga ingen roll. Detta hör till historien.

Men även i ett mer långsiktigt perspektiv spelar självfallet våra relationer med utlandet en roll. Även om företagarnas bedömning av den framtida exportefterfrågan och sin förmåga att hävda sig i den internationella konkurrensen är stämnda i dur så saknas kanske resurser inom landet för att möjliggöra en befogad expansion av produktionsapparaten. Vår tidigare industriella historia ger — som vi återigen strax skall se — exempel på detta och problemet som sådant är högst akut för många lågutvecklade länder, som just står på tröskeln till en begynnande industrialiseringsprocess.

• Internfinansierad expansion

Under efterkrigstiden har Sverige i stort finansierat sin expansion av samhällets kapital (inkl vad vi brukar klassificera som produktionskapital) internt. För industrisektorns del har denna tillväxt under långa perioder ej kunnat ske i den takt, som industriföretagen önskat. Under tidigare skeden av vår industriella historia och — som jag just påpekade — för många lågindustrialiserade länder i dag har tillskott av utländskt sparande (kapitalimport) varit helt avgörande för landets möjligheter att växa industriellt.

Jag har alltså pekat på tre vägar på vilka transaktioner över de nationella gränserna direkt påverkar ett lands tillväxtpotential mätt i termer av befolkningens levnadsstandard.

Det första inflytandet är av kortsiktig natur. Under lågkonjunktur- eller stagnationsförhållanden innebär en ökad efterfrågan på landets varor att utnyttjandet av dess produktiva resurser kan höjas. Nya inkomster skapas och landets befolkning kan efterfråga mer såväl från den egna industrin som från utlandet (import).

Sett ur ett mer långsiktigt perspektiv ger — för det andra — en ökad utrikeshandel möjlig-

heter till en bättre arbetsfördelning mellan länderna och (kanske framför allt) möjlighet att utnyttja stordriftens fördelar i produktionen. Detta höjer ekonomins produktivitet.

Produktionsfaktorernas rörlighet över gränserna är för det tredje en faktor som på lång sikt varit avgörande för många länders industrialisering. In- och utvandring av arbetskraft har spelat en inte obetydlig roll för vår ekonomiska utveckling under efterkrigstiden. Den långsiktiga omfördelningen av det internationella sparatet (kapitalrörelser) är en annan sådan faktor.

• Statistiska studier

Hur stor betydelse har nu vår utrikeshandel haft för den ekonomiska tillväxten? Låt oss blicka mycket långt tillbaka i historien och göra en jämförelse. Industriens Utredningsinstitut har under förra året och detta år publicerat fyra monografier som alla ingår i en studie över ekonomisk tillväxt i Sverige, vilken i sin tur ingår i ett större internationellt projekt med samma huvuduppgift. Studierna sträcker sig ända tillbaka till 1870-talet. Där finns bl a en intressant monografi över utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige författad av Lennart Ohlsson, Utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige 1871—1966 (IUI, Uppsala 1969). Jag skall lyfta ut och diskutera några av de resultat Ohlsson kommit fram till.

En av de frågor som där ställs är i vilken utsträckning just utrikeshandeln har fungerat som en motor i den inhemska tillväxtprocessen. Analysen har lagts upp i stort efter de indelningsgrunder jag nyss skisserat. Perioden 1870—1966 har delats upp i olika delperioder, vilka var för sig kan sägas karakteriserade av å ena sidan någorlunda fullt utnyttjade produktionsresurser och å den andra av en ej fullt utnyttjad produktionsapparat (en stagnationsperiod). I stagnationsfallet är det efterfrågefaktorernas betydelse, som uppmärksamheten koncentreras kring. I fullkapacitetsutnyttjandefallet blir det däremot resursallokerings- och effektivitetsaspekten, som träder i förgrunden. Hur mycket har produktiviteten höjts?

Ett analytiskt grepp av detta slag är naturligtvis rätt vägt ur flera synpunkter. Normalt har tex alla tre ovan nämnda mekanismer, om än i olika hög grad, verkat samtidigt under alla

perioder. Detta gör att effekterna blir mycket svåra att särskilja i de statistiska mätningarna. Författaren har också mycket väl kringgärdat sig med reservationer — så väl att han ofta i praktiken upphäver de slutsatser han i någon stundens ingivelse tidigare vågat formulera. Resultaten, som de med en viss möda kan extraheras ur texten, är dock inte särskilt förvånande men de är belysande.

Under den första tjuugoårsperioden 1871—1890 var Sverige fortfarande en agrarekonomi. Större delen av befolkningen var sysselsatt inom jordbruket, men industrialiseringsprocessen var i vardande och sköt fart under perioden. Där fanns en stor reserv av undersysselsatt arbetskraft både i städer och framför allt på landsbygden. Mot denna bakgrund blev den internationella efterfrågeutvecklingen (exportkonjunkturen) — som var expansiv inom våra då fåtaliga exportnäringar — drivkraften för den inhemska produktionsutvecklingen. Vi hade inte så mycket att exportera på den tiden. Det var framför allt järnmalm och ej alltför bearbetade skogsprodukter.

Enligt Ohlssons beräkningar förklarade exporten under denna period omkring hälften av nationalinkomstens årliga ökning. Detta var alltså en direkt följd av att exporten resulterade i ett bättre utnyttjande av existerande produktionsresurser i Sverige — och då kanske främst arbetskraft — på den plats där de befann sig. Vi måste naturligtvis på den här punkten reservera oss för det faktum att en del av tillväxten också åstadkoms genom investeringar och expansion av vår produktionsapparat.

• Kapitalimport till järnvägsbyggen

Under denna period kan ytterligare ett exempel anföras på vad våra utrikes transaktioner betyder för den inhemska ekonomin. Under denna period skedde nämligen en omfattande uppbyggnad av den inhemska s k infrastrukturen av samhällskapital. Det är härvid framför allt utbyggnaden av vårt järnvägsnät som man bör peka på. Denna uppbyggnad av infrastrukturen och även av industrins produktionskapacitet under 1800-talets slut — som i sig innebar att grunden lades för Sverige som ett industriland — finansierades till stor del genom upplåning utomlands (kapitalimport), väsentligen i Frankrike. Denna uppbyggnad av samhällskapital, som skedde under åren 1870—1890,

satte tydliga spår efter sig i utvecklingen under nästa tjuugoårsperiod, som varade fram till första världskrigets utbrott.

Sverige gick nu in i en självgenererande tillväxtprocess. Exportens tillväxttakt var väsentligt högre än under föregående period; en höjning från 2,4 till 3,9 procents volymmässig årlig tillväxttakt uppnåddes. Industriproduktionens årliga tillväxt fördubblades dessutom mellan de två perioderna (från 1,7 till 3,5 procent) och landet förmådde internt generera stora delar av det sparande som bl a behövdes för att industrins produktionskapacitet skulle kunna växa i takt med efterfrågan.

Under denna period kom alltså utrikeshandelns resursofördelande effekter att spela en betydande roll för Sveriges tillväxtpotential. Ohlsson har "mättekniskt" närmat sig detta problem på ett intressant sätt. En ökad export av de produkter där Sverige har stora komparativa fördelar gentemot utlandet möjliggör samtidigt en ökad import av de varor, som vi ej kan producera särskilt effektivt inom landet. Vad har detta export-import varuutbyte betytt för produktivitetens utvecklingen i den svenska ekonomin? De är så Ohlsson ställer sig frågan. Den mätmetod han använt sig av är att sätta in vad han kallat "importkapaciteten" som en produktionsfaktor tillsammans med kapital och arbete i en s k produktionsfunktion. "Importkapaciteten" blir i praktiken detsamma som vår export plus nettoupplåningen utomlands.

Ohlsson finner för perioden 1890—1913 att efterfrågeeffekterna från utrikeshandeln via en bättre utnyttjandegrad av existerande produktionsresurser nu inte betytt lika mycket som tidigare. (En sänkning med ungefär hälften mellan 1870—90 och 1890—1913). Däremot har den förbättrade sortimentsstrukturen på export- och importsidan betytt desto mer. Effektivitetsgraden i utnyttjandet av sysselsatta produktionsresurser höjdes och — inte minst betydelsefullt — vi producerade en ökad andel varor som till goda priser kunde marknadsföras utomlands. På detta sätt möjliggjordes bl a en omfattande självfinansiering av den industriella tillväxtprocessen.

Svensk industris internationella konkurrenskraft hade med andra ord starkt förbättrats. Ett uttryck för detta är en kraftig uppjustering av terms of trade mellan de två perioderna. Vår levnadsstandard förbättrades alltså både genom

att vi kunde producera bättre och billigare än oss själva och genom att vi kunde importera "billigt" och exportera "dyrt".

Under mellankrigsåren 1920—1939 kastas den inhemska ekonomin tillbaka i en stagnationsperiod. Mycket hände visserligen under perioden och slutskedet var en utpräglad expansionsfas. Men den stora depressionen kastar sin slagskugga över hela utvecklingen. Den internationella efterfrågeutvecklingen stagnerade överlag och situationen förvärrades ytterligare av valutaoro och av att västvärldens industriländer försökte skydda sig själva genom en diskriminerande handelspolitik (tullar, kvoteringar etc.).

Stora delar av den inhemska produktionsapparaten och arbetskraften lämnades outnyttjad under långa perioder. Läget var alltså sådant att den ovan nämnda export-importbytesmekanismen i stort sett försattes ur spel samtidigt som företagens incitament till investeringar kraftigt dämpades. Bidraget till produktivitetens utvecklingen via utrikeshandeln blev också praktiskt taget noll eller snarare något litet negativt enligt Ohlssons beräkningar.

Samtidigt innebar den stagnerande världshandeln att de direkta efterfrågeeffekterna ytterligare halverades i betydelse. I stort fick alltså den svenska ekonomin — så gott det gick med en för export överdimensionerad produktionsapparat — nu generera sin egen tillväxt via inhemska efterfrågan. Den årliga tillväxten i industriproduktionen (i medeltal) sjönk också från 3,5 till 2,5 procent mellan de två perioderna.

• Efterkrigsperioden

Övergången från mellankrigstid till efterkrigstid är markant i de flesta avseenden. Den internationella utvecklingen har under efterkrigstiden (och så länge vi håller oss till västvärldens ekonomier) varit utpräglat expansiv. Den rent teknologiska utvecklingen — som varit exceptionellt kraftig — har otvivelaktigt varit en avgörande faktor i denna tillväxtprocess. En annan faktor är den successiva liberaliseringen av världshandeln, avvecklingen av diskriminerande handelshinder och lösningen av Västeuropas valutaproblem under efterkrigstiden.

Efterfrågeutvecklingen är dock en tredje och inte minst betydelsefull faktor bakom efterkrigstidens långvariga expansionsförlopp. Här

har inte minst den i flertalet västeuropeiska länder deklarerade och i många fall mycket aktiva full-sysselsättningspolitiken spelat en avgörande roll. En sida av denna politik är den kraftiga tillväxten av den offentliga sektorn både absolut och i relation till bruttonationalprodukten. I många länder — och Sverige utgör här ett framträdande exempel — har denna politik i praktiken inneburit att en överefterfrågan på landets produktiva resurser permanentats under långa perioder.

Resultatet är också för Sveriges del vad man kan vänta sig om man ser till relationen mellan utrikeshandel och inhemska expansion av produktion och standardutveckling. En konstant överefterfrågan på landets produktionsresurser har ej givit utrymme för några direkta expansionsbidrag efterfrågevägen annat än i form av prisstegringar.

Ingen kapitalimport av större omfattning har ägt rum. Det väsentliga bidraget från utrikeshandeln har alltså kommit från resursofördelningssidan, dvs från en bättre arbetsfördelning mellan länderna och inom Sverige. Enligt Ohlssons beräkningar kan drygt 0,6 procent av en årlig produktionsstillväxt på i medeltal 3,4 procent direkt förklaras av att vi tack vare den växande utrikeshandeln fått tillfälle att producera det vi kan producera bäst och billigast här hemma, samtidigt som vi desto förmånligare kunnat importera sådant vi själva ej kan producera lika effektivt som andra länder.

Vad man än har för invändningar mot de mätmetoder, som Ohlsson använt sig av, så illustrerar hans beräkningar trots allt inte bara vilken betydelse utrikeshandeln har haft och fortfarande har för den materiella standard vi alla i dag har förmånen att ta del av här i Sverige utan också dess spegelbild; nämligen vad vi riskerar att gå miste om, om samma processer inte tillåts fortsätta att verka och fungera även i framtiden. Detta ger med andra ord bakgrunden till mitt inledande påstående om att vår inhemska ekonomi är hårt bunden till den internationella ekonomin och allt vad därtill hör.

• Internationell obalans

Om jag nu söker dra några slutsatser för 70-talet är det främst två omständigheter jag skulle vilja peka på. Den första gäller de utrikes betalningarna och den andra frågan om i vil-

ken utsträckning de faktorer som hittills stimulerat utrikeshandeln under efterkrigstiden kan förväntas fortsätta att göra så även under 70-talet.

De första efterkrigsåren kännetecknades för de flesta av Västeuropas länder av en besvärande obalans i de utrikes betalningarna. De åtföljande bindningarna i varuströmmarna innebär självfallet också en dämpande faktor i världshandelns expansion. Den successiva upplösningen av den sk dollarbristen och frigörelsen av de löpande betalningarna under 50-talets senare hälft spelade säkert en inte obetydlig, självständig roll bredvid borttagande av andra handelshinder för möjligheterna att bättre tillgodogöra sig utrikeshandelns tillväxtbefrämjande effekter.

England är ett av de få länder som inte lyckats särskilt väl i detta sammanhang. Den engelska ekonomin har sedan lång tid tillbaka byggts upp kring en omfattande export av industriella insatsvaror (i stor utsträckning investeringsvaror) och en lika omfattande import av framför allt konsumtionsvaror och råvaror. Bilden är något förenklad men pekar på ett problem, nämligen importens tendens att reagera mycket kraftigt och framför allt snabbt på varje stegring av den interna tillväxttakten i den engelska ekonomin. Så snart denna (den interna tillväxttakten) passerat en viss kritisk gräns har bytesrelationerna med omvärlden kommit i akut obalans. Om vi till denna beskrivning av den engelska utrikeshandeln fogar det faktum, att pundet utgör en internationell reservvaluta, och den av flera skäl kroniskt långsamma strukturomvandlingen i den engelska industrin, har vi fått en påminnande glimt av en del av den process, som långsamt håller på att förvandla en tidigare modern industristat till en med västeuropeiska mått mätt högst medelmåttig sådan.

Återkopplingen på denna punkt till svenska förhållanden kan knappast bli annat än en fråga; nämligen om utvecklingen under 1969 och 1970 vad gäller vår betalningsbalans utgör för spelet till en liknande process för vår ekonomi. Man kan här peka på det faktum att för vår del saknas flera faktorer i bilden. Kronan är ingen internationell reservvaluta och vi är därför någorlunda skyddade för spekulativa kapitalrörelser av den typ som plågat den engelska ekonomin under 60-talet.

Den öppna svenska ekonomin med en för våra stora exportföretag helt otillräcklig hemmamarknad har dessutom tvingat den svenska industrin till en successiv strukturomvandling, som åtminstone hittills inte bara accepterats av myndigheter och arbetstagarorganisationer utan i inte obetydlig utsträckning även stimulerats och kommit att betraktas som någonting naturligt i en expansiv industriell miljö. Men inte desto mindre ställer man sig frågan om inte just denna expansion så småningom av sig själv genererar förändringar i attityder och ekonomisk struktur som leder till de problem som diskuteras ovan.

• 70-talet

Man kan alltså inte komma ifrån att betraktelsen inför 70-talet domineras av ett antal oroande faktorer som är högst aktuella för dagen samtidigt som de möjliga, mera positiva utvecklingstendenserna på längre sikt kringgärdas av stor osäkerhet. Om man definierar om importbegreppet på ett mer realistiskt sätt till att omfatta även viktiga poster på bytesbalansens tjänstesida (främst turistresor) så har den privata konsumtionen under 60-talet otvivelaktigt tenderat att bli mer och mer importintensiv. Samtidigt har den strukturella omvandlingen av den internationella kapitalmarknaden under de sista åren gjort det allt svårare att föra en ekonomisk politik här hemma som syftar till att hålla det inhemska ränteläget på den "låga" nivå vi hittills vant oss vid. Resultatet av en sådan politik tenderar att bli en ofrivillig kapitalexport från Sveriges sida, någonting som inträffade under dramatiska former när skillnaderna mellan de inhemska räntenivåerna och det internationella ränteläget vidgades med flera procentenheter under 1969.

Det är svårt att föreställa sig att någon återgång till de lugna åren under 60-talets första hälft automatiskt kommer att inställa sig. Utvecklingen på den internationella kreditmarknaden kommer sannolikt under 70-talet att verka för en permanentning av ett högre ränteläge än tidigare. De få medel som står till buds, när det gäller att komma tillrätta med detta problem (exempelvis en skärpning av valutakontrollen); verkar i sin tur direkt hämmande på de faktorer, som på längre sikt skall klara samma betalningsbalansproblem via handelsbalansen.

Våra exportföretag är i allra högsta grad beroende av ett någorlunda fungerande betalningssystem över landets gränser, både på en löpande basis och vad gäller utländska investeringar. Några få stora industriföretag svarar för en dominerande andel av vår export men även en inte obetydlig del av vår import. En del av dessa varutransaktioner över landets gränser utgör sk integrationshandel mellan de internationellt opererande företagens olika produktions- och försäljningsenheter.

För att ett litet land som Sverige skall kunna härbärgera konkurrenskraftiga företag av internationell storleksordning kommer denna typ av integrationshandel otvivelaktigt att betyda mer och mer. Det bör inte vara svårt att föreställa sig vad konsekvenserna för vår ekonomiska tillväxt kan komma att bli om dessa tendenser stävjas i ett försök att komma tillrätta med kortsiktiga balansproblem.

• Komplicerade störningar

Störningarna i vår ekonomi inför öppningskedet till det nya decenniet är med andra ord komplicerade. De opererar både på export- och importsidan och har via kapitalbalansen slutits

i en ond cirkel med möjliga, obehagliga konsekvenser på längre sikt.

Man bör alltid akta sig för att gripa till schablonuttryck av typen "vi lever över våra tillgångar" och liknande. De kan tolkas på så många sätt att man egentligen inte sagt någonting. En sak framstår dock som tämligen klar i dag, nämligen att på några års sikt måste vårt betalningsbalansproblem lösas över handelsbalansen, ej över kapitalbalansen. Internationell upplåning i större skala kan aldrig bli annat än en temporär lösning för ett avancerat industriland som Sverige. Den viktiga länken i problemets långsiktiga lösning är att en ökad export kräver ökade investeringar och då framför allt inom industrin; inte bara i maskiner och byggnader utan också i forskning och utveckling.

Det speciellt oroande i dag är att så få faktorer talar för att den uppjustering av industrisektorns investeringsverksamhet som under 1970 sent omsider verkar ha kommit igång skall kunna bibehållas under någon längre tid — dvs även under den högst normala konjunkturavmattning som vi på goda grunder kan vänta oss under nästa år.

Industriförbundet avser att skapa en tradition genom att varje år inbjuda vinnaren av Riksbankens ekonomipris att hålla en föreläsning över ett aktuellt ämne. Professor Jan Tinbergen från Haag höll den 14 maj den första föreläsningen. Han talade kring ämnet "Some thoughts about the best international division of labour". På bilden ses från vänster direktör Axel Iveroth, professor Jan Tinbergen, docent Gunnar Eliasson, professor Ragnar Bentzel och riksbankschefen Per Asbrink.